

3. A nyelv evolúciója

A metareprezentáció megjelenését tehát lépésről lépésre magyaráztuk, egy lépés azonban még hátravan, a nyelvi reprezentáció megjelenése.

1866-ban a Société Linguistique de Paris betiltotta az emberi nyelv eredetét vizsgáló tanulmányok közreadását, mivel a kérdést reménytelenül bonyolultnak tartotta, amelynek vizsgálata feleslegesen elfecsérelt idő. Azóta mégis igen sok és sokféle elméletet adtak a nyelv evolúciójának problémájára. Anélkül hogy részletesen tárgyalnánk a nyelv evolúciójának elméleteit, érdemes röviden áttekinteni néhány jellegzetes megoldási javaslatot, amelyek az utóbbi években a nyelvevolúció vizsgálatának néhány lehetséges irányát képviselik.²³⁹

Négy elméletet fogok itt érinteni, Robin Dunbar, Richard Dawkins, Derek Bickerton és Steven Pinker elméletét. Mindenekelőtt érdemes megkülönböztetni a többtől az első két teoretikus elméletét, amelyek a szintaxis, a nyelvtan evolúciójának magyarázatára nem tesznek kísérletet. Ezen belül Dunbar a csoportból indul ki, míg Dawkins az individuumból.

Robin Dunbar híres nyelvi kurkászás-elmélete szerint a nyelv eredetét voltaképpen az magyarázza, hogy az emberi csoport mérete megnőtt (ami viszont annak következménye, hogy a szavannán több ragadozó volt, mint az őserdőben, így biztonságosabb volt nagyobb csoportokban élni).²⁴⁰ A primátacsoportok fennmaradása szempontjából kulcsfontosságú kérdés a csoport integritása és az agresszió visszaszorítása, amelyet a legtöbb főemlős kurkászással ér el. A megnövekedett csoportméret miatt azonban a humán csoport tagjai nem tudtak elegendő időt fordítani a kurkászásra (mert ekkor nem lett volna idejük ételmezt szerezni), túl sok volt a kurkászandó csoporttárs, így az agressziót valamilyen más módszerrel kellett visszaszorítani. A nyelv azért volt adaptív az emberi csoport számára, mivel segítségével kevesebb idő alatt több emberrel lehet tartani a szociális kontaktust. Kurkászni csak egy embert lehet, beszélgetni azonban többel is lehetséges, így sokkal hatékonyabban lehetett ápolni a csoporton belüli kapcsolatokat.

Richard Dawkins szerint ezzel szemben nem a csoport érdeke hívta életre a nyelv megjelenését, hanem az egyén érdeke.²⁴¹ A nyelv nem annak az egyednek a számára adaptív, aki hallgatja a beszédet, hanem annak, aki beszél, hiszen ő manipulálni tudja a hallgatót. Dunbar elméletével szemben itt egy igen önző emberkép van középpontban: a nyelv azért volt adaptív, mert lehetővé tette, hogy hatékonyabban lehessen becsapni a másik egyedet. Sem Dunbar, sem Dawkins koncepciója nem ad azonban választ arra, hogy miért volt szükség egy bonyolult nyelvtannal rendelkező nyelv evolúciójára, hiszen sem a nyelvi kurkászáshoz nem szükséges szintaktikailag

²³⁹ Cf. pl. Deacon 1997, Lieberman 1984, Lieberman 1998, jó összefoglalás a Hurford–Studdert–Kennedy–Knight 1998. szöveggyűjtemény.

²⁴⁰ Dunbar 1996.

²⁴¹ Dawkins–Krebs 1978.

jólformált nyelv, sem a másik becsapásához; a nyelvtanilag nem formált odavetett szavak is elegendőek lettek volna.

Derek Bickerton komolyan veszi a szintaxis evolúciójának kérdését, szerinte a nyelvtani struktúra nélküli protonyelv kialakulását (amelyre egyébként a csimpánzok is megtaníthatók) a közös feladatok koordinálásának szükségessége világosan magyarázza.²⁴² Ahhoz, hogy egy mamutot el tudjon fogni egy csoport, a részfeladatokat meg kellett beszélni, ehhez azonban valamilyen ősnyelv volt szükséges: „Te kergeted, én kiugrom a bokorból.” Ennek az evolúciója a kisebbik probléma. A nyelvtan megjelenése az igazán nagy lépés, ez különbözteti meg az embert az állattól, ez a lépés pedig egy véletlen mutációval magyarázható. Bickerton tehát látja a nyelvtanilag jólformált nyelv evolúciójának problémáját, de a mutációra való hivatkozással nem igazán válaszolja meg, inkább a szőnyeg alá söpri a kérdést.

Pinker ennél plauzibilisebb koncepciót vázol: szerinte a nyelvtan azért adaptív, mert hatékonyabb udvarlást tesz lehetővé.²⁴³ Pinker azt állítja, hogy azok a hímek, akik csak annyit mondtak a nősténynek, hogy „gyere!” szelektív hátrányba kerültek azokkal szemben, akik valahogy úgy fogalmaztak, hogy „arra gondoltam, hogy esetleg nem bánná-e, ha megnéznénk ezt a szép majomkenyérfát”.

Fontos rámutatni, hogy mindegyik itt bemutatott elmélet egy alapvető változásra próbálja visszavezetni a nyelv kialakulását. Egy apró változás (akár a csoportszerkezetben, akár a genomban) a nyelv megjelenéséhez vezetett. Ezzel szemben biológiailag plauzibilisebb modellt jelentene, ha sikerülne több apró, egymást követő fokozatos, graduális változások sorából felépíteni a nyelv megjelenéséhez vezető evolúciós folyamatot. Minden olyan elmélet ugyanis, amely egy princípiummal magyarázza a nyelv megjelenését, implicite egy, az embert az állattól mereven elválasztó kategorizációt foglal magában. Ha viszont komolyan vesszük, hogy az emberi és az állati elme között folytonosság van, akkor meg kell mutatni azokat a kisebb lépéseket, amelyek segítségével az állati elméből fokról fokra kialakult az emberi elme.

Az itt vázolt ötlépcsős modell erre tesz kísérletet. Fontos azonban megjegyezni, hogy a metareprezentáció önmagában még nem feltétlenül nyelvi reprezentáció, de mindenképpen szabálykövető mentális feldolgozást lehetővé tevő, manipulálható, címkézhető reprezentációs rendszert képez. A címkézhetőség biztosítja, hogy a nyelv szavait és e metareprezentációkat könnyen össze lehet kapcsolni. Emellett a metareprezentáció a szükséges behelyettesíthető alapelemeket, a manipulálható szimbólumokat is biztosítja a szabálykövetés mentális folyamatához. Ez még nem jelent ugyan nyelvi reprezentációt, de talán tartalmazza a nyelvi reprezentáció és a szabálykövetés (illetve a szintaxis) megjelenésének minden előfeltételét. A reprezentáció reprezentációjaként felfogott metareprezentációtól a nyelv kialakulásáig eljutni mindenesetre ugyanolyan viszonylag kis lépés, mint az eddigiek voltak.

Az előző fejezetekben kifejtett, mind az emberre, mind az állatra jellemző individualista, a szociális szférát nem hangsúlyozó modellekhez képest az e fejezetben vázolt, csak az emberre jellemző evolúciós folyamat igen erőteljesen összefonódik az ember szociális környezetével. A reprezentációk e fejezetben kifejtett egyre komplexebbé válásának vizsgálata nem elképzelhető egy individualista fogalmi kereten belül. A csak az emberre jellemző metareprezentációs, illetve nyelvi reprezentációs képességek és szabályok éppen amiatt alakultak ki, mert az ember társas lény.

²⁴² Bickerton 1981, Bickerton, 1990.

²⁴³ Pinker 1999, Pinker–Bloom 1990.